

OD BROUSKU KE KURÝRU – ČESKÁ CESTA OD LIDOVÉHO TISKU K BULVÁRNÍM DENÍKŮM NA POZADÍ VÝVOJE STŘEDOEVROPSKÉHO TISKU

// From *Brousek* till *Kurýr* – the development of Czech mass newspapers from popular press to the illustrated dailies and its Central European preconditions

Jakub Machek

KMS Metropolitní univerzita Praha, ÚČLK FF UK

ABSTRACT

The aim of this article is to analyse the development of popular press in Czech lands in the second half of the 19th century and Fin de siècle period. Its progress is closely related to the development of distinctive kind of Central European mass pictorial press. Global patterns of successful mass daily press were adapted to address the Central European audience, its specific local beliefs, values and desires as well as political settings. During the analysed era, even the members of lower social classes broadened their economic and cultural potency and thus capacity to absorb the development of new common culture generated by the rapid industrialization and urbanization. The author demonstrates the way how publishers tried to capture a new urban audience, and their attempts to develop a formula how to inform, entertain and persuade their less educated and less experienced audience from lower strata. In the case of Prague popular press, the need to accommodate readers' habits resulted in the nature of the newspaper's stream of information and entertainment remaining halfway between the rural and the metropolitan, the traditional and the modern.

KEYWORDS

popular press – illustrated press – Czech lands – sensationalism – Prague – ordinary people – urbanisation – Habsburg monarchy

Druhá polovina 19. století v českých zemích potažmo střední Evropě přinesla kromě rychlé industrializace a urbanizace také výraznou proměnu kultury a mediální produkce. Spolu s postupnou emancipací nižších vrstev se utvářela i nová podoba kultury. Obyvatelé velkoměstských předměstí si adaptovali obsahy nabízené masovými médii pro své každodenní potřeby života v novém prostředí. Primární roli vedle levných románů hrál denní tisk ve své nové podobě – senzační, levné a obrázkové.

Aby k této proměně mohlo dojít, muselo se sejít několik faktorů. Rozvoj tiskařských a papírenských technologií i distribuce informací musely umožnit snížení cen novin na úroveň dostupnou co nejširším skupinám obyvatelstva, tak aby jejich výdělky umožnily si tento „luxus“, spojovaný prozatím se středními vrstvami, dovolit. Zároveň tito „malí lidé“ museli mít dostatek volného času (díky limitované pracovní době v továrnách a jiných městských

provozech) a dostatečné vzdělání, aby se mohli novým produktům kultury věnovat. Svou úlohu sehrál také rozvoj obchodu, který vedl nejen k proměnám v rozvrstvení společnosti, ale s rozvojem konzumu vzrůstala i důležitost reklamy. Zásadní byla i změna politické úlohy obyčejného člověka, který získal větší zájem o dění kolem sebe, a tedy i důvod noviny číst. Ovšem hlavní faktorem byl nový obsah, který by dokázal potenciální čtenáře nalákat k novým čtenářským návykům.¹

Podle Martina Conboye bylo zapotřebí lidem, dosud do velké míry navyklým na převážně orální lidovou kulturu, nabídnout obsah, který by zůstal v úzkém spojení s orální tradicí a reprodukoval její typické charakteristiky, ale vmísil je do nového životního a kulturního prostředí, kterému doposud dominovala spíše tištěná vzdělanecká kultura. Vytvářel se tak vkus, který byl komerčně výhodný a který reflektoval tradice lidových přesvědčení a názorů udržujících se mezi novými městskými vrstvami (Conboy 2002: 23–25). Právě českou část příběhu hledání nové podoby novin pro lid či pro městské obyvatelstvo bych tu rád popsal.

Pro tuto ranou fázi vývoje populárních novin se senzačním obsahem, směřujících k bulvárnímu tisku 20. století, neexistuje ustálená terminologie. Dobově byly označovány jako lidový, krejcarový či šestákový tisk. Protože se v této studii zabývám hledáním úspěšné formy tohoto tisku, raději volím adjektiva charakterizující jeho typické vlastnosti, kterým jednotlivé tituly více či méně odpovídaly, jako jsou masovost, senzačnost, nízká cena, ilustrace či zaměření na metropolitní čtenářskou obec. Jejich modelové čtenáře označuji buď dobovým termínem „malí lidé“, či častěji v současnosti užívanou variantou obyčejní lidé, která se sice příliš neprosadila v odborné terminologii, ale podle mne nejlépe vystihuje anglické termíny *ordinary/common people*.

Čeští nakladatelé podobně jako další středoevropští vycházeli z podnětů přicházejících z rozvinutějšího západu a pokoušeli se osvědčený model přizpůsobit svému předpokládanému publiku. Proto nejprve načrtnu vývoj senzačního tisku v hlavních ohniscích jeho vydávání a zaměřím se podrobněji na jeho specifickou středoevropskou variantu, která byla přímou inspirací pro snahy českých nakladatelů. Do tohoto rámce poté zasadím české varianty novin pro široké vrstvy a jejich proměny, abych mohl zkusit objasnit jejich omezený úspěch v předválečném období.

Článek vychází z výzkumu provedeného v rámci mé disertační práce (Machek 2012), který kombinoval kvantitativní obsahovou analýzu dobového spektra tisku s kvalitativním výzkumem *Pražského illustrovaného kurýra*, jeho předchůdců a jeho přímých politických konkurentů (*Právo lidu* a *České slovo*). Kvalitativní analýza byla zaměřena na rozbor kontextu a sémantiky textu a k odhalení způsobu, jak byl vytvářen a udržován vyjednaný diskurz, na jehož základě probíhala komunikace mezi redaktory novin a čtenářskou obcí.

1. Vznik a vývoj masového populárního tisku

V prvních desetiletích devatenáctého století se o vydávání laciných novin pokoušelo ve Spojených státech několik tiskařů, ale uspěl až Benjamin H. Day, který v roce 1833 zahájil svým *New York Sun* éru levného tisku. Krejcarový tisk (*penny press*), levnější a vydávaný v menším formátu, dokázal získat čtenáře, kteří dosud žádné noviny nečetli. Aby tyto obyčejné lidi přilákal, nabídl jim nový typ zpráv. Místo dosavadních informací o důležitých společenských, obchodních či politických událostech se v levném tisku

1 K rozvoji populární kultury v českých zemích více Machek (2013).

objevovaly zprávy ze soudních síní, příběhy o poklescích, katastrofách a neštěstích, které lidé z ulice považovali za vzrušující, zábavné či hodné pozornosti. Raný krejcarový tisk snižoval standardy, pokud to mohlo zvýšit zisk, například *Sun* skoro ztrojnásobil počet prodaných výtisků, když přinesl reportáž o životě na Měsíci. Ale masový tisk se také stal hlasatelem rovnostářských ideálů v politice, v ekonomice i sociálním životě. Levný tisk se dostával k dělníkům, kteří čerstvě získali volební právo, s něčím zajímavějším než s erudovaným míněním zaměřeným na hlavní události jako v tradičním tisku. Nově objevené publikum se zajímalo více o zprávy než o názory a jejich potřeby plnil *penny press* ve vysoce čtivé formě. *Sun* a množství jeho následovníků ukázaly, že zprávy jsou hodnota komodita, když jsou podávány živou formou (Emery – Emery 1992: 98). Dayův úspěch rychle následovali další vydavatelé, a tak masový tisk v několika letech dobyl celé Spojené státy.

Podle literatury se ve Francii stal prvním deníkem, který dokázal rozšířit čtenářskou obec novin o nové skupiny čtenářů, *Le Petit Journal*, vycházející od roku 1863. Již v roce 1866 dosáhl stejného nákladu jako všechny ostatní pařížské listy dohromady, půlmilionový náklad měl v roce 1869, do osmdesátých let překonal konkurenty čtyřnásobně vyšším nákladem a milion výtisků denně překročil v roce 1887. Jako první francouzské noviny přišly s prodejem jednotlivých čísel bez předplatného. Svého úspěchu *Journal* dosáhl zkombinováním obsahu vyhrazeného dosud pro týdeníky včetně ženských magazínů s živějším, i když politicky opatrným tónem a důrazem na dojemné lidské příběhy, kriminalitu a romány na pokračování. Hlásil se k nestrannické objektivitě, díky níž nemusel platit kauci povinnou pro politické tiskoviny a zároveň mohl cílit na širší, stranicky nerozlišenou čtenářskou obec. Díky vlakové síti se šířil i do nejzapadlejších vísek (Terdiman 1985: 132, 133; Chapman 2011).

Ve Velké Británii bránil rozvoji masového tisku zákon o kolkovním, udržovaný konzervativci jako překážka k rozšíření tisku mezi širší čtenářskou obec. Liberálům, kteří chtěli pomocí masového tisku šířit vzdělání a politické uvědomění mezi lidmi, se povedlo zdanění novin i reklamy radikálně snížit až v padesátých letech. Poté se masový tisk rychle rozšířil i po britských ostrovech a kromě deníků za jedno penny se objevily i půlpencové tituly. Vydávání novin začalo být s rozvojem techniky, komunikací, urbanizace a prosperity atraktivním podnikáním i ve Velké Británii. (Lee 1976: 42–49)

Nejnápadnějším rysem nového typu tisku byly typografické inovace, díky nimž byly noviny čitelnější, jako kratší odstavce a nadpisy přes celou šíři strany. Noviny obsahovaly i více ilustrací. Nešlo o prudký zlom ve vývoji jako po roce 1914, přesto byl vzhled novin v padesátých a devadesátých letech 19. století velmi rozdílný. Vzrůstající zájem o zprávy namísto komentářů a názorů souvisel i se zlevněním telegrafu, což ale vedlo k přetiskování krátkých noticek bez kontextu a vysvětlení. Novináři se raději zaměřili na dojemné lidské příběhy. Museli se naučit rychlému porozumění malým emocím a schopnosti o nich psát. Vydání deníků nabízela méně politiky a více senzací a sportu, což bylo dosud spíše náplní nedělníků (Lee 1976: 120–127).

Velká poptávka byla po obrázcích, které se tiskly pomocí dřevotisku, nebo v případě ženských magazínů na ocelovou desku (ručně se dobarvovaly), později se ujala zinková deska. Fotografie se přímo přetiskovaly na tiskovou desku, odkud je ilustrátoři snadno přeryli. V osmdesátých letech se rychle rozmohly perokresby, takže roku 1891 na tisíc kreslířů kreslilo pro 5000 amerických novin a časopisů, ale o práci přišlo s úspěšným zvládnutím tisku polotónů (od 1897 *New York Tribune*), který umožňoval přetiskovat fotografie přímo (Emery – Emery 1992: 187–190).

2. Populární tisk ve střední Evropě²

Nové možnosti vydavatelského podnikání i příležitosti k získání vlivu byly samozřejmě sledovány také ve střední Evropě a vydavatelé zaměřovali svou pozornost na prudký rozvoj nového typu tisku v anglosaských zemích i ve Francii a inspirovali se tamními žurnalistickými inovacemi. Ekonomický i společenský vývoj ve střední Evropě zůstával v 19. století oproti nejvyspělejší zemím opožděn, a proto se sem i zmíněné žurnalistické inovace dostávaly s charakteristickým zpožděním nebo v modifikované, v lecčems omezené formě. První středoevropský deník vyhovující této charakteristice, o němž lze uvažovat jako o zástupci populárního denního tisku, se objevil v roce 1876 ve Vídni, když *Illustriertes Wiener Extrablatt* přešel na denní periodicitu.

Tradiční seriózní tisk se specializoval na informace ze vzdálených, a tudíž čtenářům nedostupných míst, ať už geograficky nebo společensky (vysoká politika). Na lokální zprávy, které nahrazovaly do té doby fungující ústní šíření informací, se německé noviny začaly zaměřovat po polovině století. Až v poslední třetině 19. století se v Německu začali lidé ve velkém stěhovat z venkova do měst, s čímž souvisel rozvoj *General-Anzeigerů*, listů zaměřených na drobnou řádkovou inzerci (jejichž roli v Čechách částečně plnila *Národní politika*). Čtenáře přilákaly lokálními zprávami a informacemi spojenými s obsáhlou inzercí, vysokou politikou a propracovanými fejetony. Rozsáhlá inzertní část umožňovala také srazit cenu. August Scherl začal s městským tiskem v roce 1883, když zahájil vydávání *Berliner Lokal-Anzeigeru*, „centrálního orgánu pro říšské hlavní město“, inspirovan francouzským a americkým tiskem. Scherl se stal prvním německým vydavatelem novin, který bral čtenáře jako nepolitické konzumenty. Berlín jeho novin byl městem orientovaným na konsum – nestranický a inkluzivní. Spolu s dalšími inovacemi se tak dostal nový žurnalismus ze Spojených států přes Velkou Británii a Francii do Německa. Již roku 1889 měl *Lokal-Anzeiger* nejvyšší náklad mezi berlínskými novinami (123 tisíc) a prodával se hlavně na ulicích, v kioscích i kolportáží. Scherlovy noviny byly sice čistě bez názoru, bez tváře, bez poučování, ale postupně začaly nabývat lehce konzervativní, procísařský postoj a více se zaměřily na zprávy ze dvora (Fritzsche 1996: 72–74).

Toho využil Leopold Ullstein a začal vydávat v roce 1898 lidovější *Berliner Morgenpost*. Zavedl týdenní předplatné odpovídající periodě dělnických výplat. List byl levicově orientovaný, zastával se „malých lidí“ proti pruským autoritám a dělníci, i ti organizovaní v sociální demokracii, ho četli raději než stranické *Vorwärts*. Dalšími čtenáři byli obchodníci, živnostníci, úředníci a rentiéři. *Morgenpost* také přišel s titulními ilustracemi, ovšem žádný berlínský deník nezačal až do dvacátých let s pravidelným otiskováním fotografií. Po osmi měsících od prvního vydání dosáhl *Morgenpost* sto tisíce předplatitelů, na přelomu století dvou set a překonal *Lokal-Anzeiger*. Roku 1913 měl *Morgenpost* náklad 390 000, *Lokal-Anzeiger* 250 000 a jejich třetí konkurent, *Berliner Tageblatt*, 220 000 výtisků. Ostatní deníky byly pod 100 tisíc a sociálně demokratický *Vorwärts* dosahoval nákladu jen 50 tisíc (Tamtéž: 74–78). Což je důležitá informace pro porovnání se situací v mnohem menší Praze, kdy ve stejném roce 1913 hned za nejprodávanější *Národní politikou* s nákladem 150 000, stojí *Právo lidu* s nákladem 60 000. Potvrzuje to mnohem pevnější pozici stranického tisku a je s tím nutno počítat v dalších úvahách o pražském deníkovém trhu a o lidových čtenářích.

2 Celkový obraz mediální situace v habsburské monarchii v druhé polovině 19. století podává *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, VIII, 2 (Politische „Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft, Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung)*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2006, o komercializaci a přechodu k masovému tisku zvláště strany 1616–1627.

3. Vídeňské obrázkové deníky

První obrázkový deník se ve Vídni objevil v roce 1876, kdy na denní periodicitu přešel *Illustriertes Wiener Extrablatt* založený již roku 1872 Ottokarem Franzem Ebersbergem a Franzem Josefem Singerem: *Extrablatt* už od počátku vycházel s velkou titulní ilustrací a alespoň jedním menším obrázkem uvnitř čísla. Singer s Ebersbergem tak nejspíše přišli s tímto konceptem, doplněním levných lidových novin o velké ilustrace, které byly dosud hájemstvím dražších týdeníků, nezávisle na prvním americkém ilustrovaném deníku *The Daily Graphic* z New Yorku z roku 1873. Vídeň se tak pravděpodobně stala prvním místem mimo Spojené státy, kde začal ilustrovaný deník vycházet. Ve Francii začal mít *La Petit Journal* týdenní ilustrovanou přílohu až od roku 1884 a ve Velké Británii se první ilustrovaný deník objevuje v roce 1889 (taktéž *The Daily Graphic*). Francouzské a americké noviny ale již v devadesátých letech přicházejí s barevnými ilustracemi. Také v Berlíně *Lokal-Anzeiger* měl jen drobné obrázky uvnitř čísla a s titulními ilustracemi přišel až *Berliner Morgenpost* v roce 1898, neměl je ovšem každý den. Naopak vydavatelé rakouských senzačních deníků (v Praze, Krakově i jinde) se snažili *Wiener Extrablatt* napodobovat a nabízeli pravidelné titulní ilustrace.

Podobně jako ostatní již zmíněné tituly populárních deníků i *Wiener Extrablatt* přesáhl svým nákladem ostatní vídeňské deníky a udržoval si nejvyšší náklad až do poloviny 90. let, kdy ho vyšší nákladu dohnaly další levné neilustrované senzační deníky, *Neues Wiener Tagblatt* a *Neues Wiener Journal*. Teprve po nich se na žebříčku výše nákladu nacházela tradičně seriózní *Neue Freie Presse*.

Politický tisk patřil nerozlučně k rozvoji politického života v Rakousku od šedesátých let 19. století. Podle dobových pozorovatelů omezovala vláda rozvoj tisku pomocí několika instrumentů: konfiskace, propadnutí kaucí, uvěznění, novinové kolký, daň z inzerátů, pozastavení novin a celkový útisk. Výše kauce byla odvozena od velikosti místa, v němž noviny vycházely, a platila pro všechny časopisy vycházející častěji než dvakrát měsíčně, které se zabývaly denním zpravodajstvím nebo časovými otázkami politickými, sociálními či náboženskými. Zrušena byla v roce 1894. Daň z inzerátu byla zrušena na konci roku 1899, do té doby se obcházela pomocí inzerčních kanceláří, které nasbíraly malé inzeráty a otiskly je jako jeden velký. Novinový kolek byl zaveden v roce 1858 ve výši 1 krejcar za každé tuzemské i cizozemské politické noviny vycházející týdně či častěji. Účelem kolký nebyl ani tak fiskální zisk, ale jejich zdražení natolik, aby si je chudší vrstvy nemohly kupovat. Pokud byl zaplacen kolek u denního listu, jeho večerní a zvláštní vydání byla od něj osvobozena. Večerní vydání tak byla cenově dostupná, a tudíž prodávanější. Další možností, využívanou například sociálními demokraty, bylo vydávat dva čtrnáctideníky místo jednoho týdeníku. Kolký jako poslední velká finanční překážka šíření tisku byly zrušeny na koci roku 1899. Ovšem většina novin přesto nezlevnila a odůvodnila to zvyšujícími se finančními náklady. Zrušení kolký více využili noví vydavatelé (Walter 1994: 12–15).

Hned druhého ledna 1900 začal ve Vídni vycházet *Illustrierte Kronen-Zeitung*, jemuž vydavatel Gustav Davis dal do názvu cenu jeho měsíčního předplatného, jednu korunu. To ukazuje, že i typ novin odpovídající svým charakterem a obsahem bulvárním novinám zůstal v Předlitavsku závislý na prodeji v předplatném. Jedním z důvodů byl zákaz kolportáže, který bránil zvyšování nákladů, protože prodej na předplatné zdražovala pošta a množství pouličních trafikantů bylo omezené licencemi. Ač pravidelně trestán, tento zákaz byl často porušován a podle dobových zmínek se zdá, že u denního tisku částečně tolerován, a to včetně prodeje úředních novin (Dorčáková 2010: 41–43; Walter 1994: 16). Zákaz či omezení kolportáže ovlivnily oblibu velkých titulních obrázků, nezvyklou jinde na světě,

kde na přednosti čísla upozorňovalo vyvolávání kamelotů a velké titulní ilustrace byly doménou týdeníků, případně čísel zachycujících výjimečnou událost. Naopak rakouský senzační tisk se musel soustředit na lákavou a zdaleka viditelnou titulní ilustraci vystavenou za výlohou trafiky nebo krámkou s tiskem, okolo které se shromažďovali pasanti a rokovali o nových senzačních ilustracích.

Kronen-Zeitung podobně jako v Berlíně *Morgenpost* představoval ještě senzačnější a masovější variantu než předchozí městské noviny. Svou formou předznamenávaly poválečné noviny typu klasického bulváru (*tabloids*), malý formát, grafická úprava radikálně se odlišující od sáhodlouhých uniformních sloupců jak seriózního tisku, tak staršího typu populárního tisku představovaného *Illustriertes Wiener Extrablatt*. Také díky omezení délky textu na minimum a množství obrázků se stal *Kronen-Zeitung* dostupný i čtenářům méně navyklým na čtení. Charakteristická byla nejen nízká cena, ale i ještě větší zaměření na zločiny, nehody a zábavu i odsunutí politických zpráv na samý okraj zájmu. Kurt Paupié popisuje orientaci *Wiener Extrablattu* jako levicově liberální, zatímco *Illustrierte Kronen-Zeitung* jako nepolitický (Paupié 1994: 166).

Kronen-Zeitung svým nákladem rychle přeskočil ostatní tituly a růst jeho nákladu nezařadil ani vznik *Neue Zeitungu*, který začal ve Vídni vydávat v roce 1907 korutanský spolek svatého Josefa jako protiváhu a zároveň věrnou kopii *Kronen-Zeitungu*. Malý formát charakterizující lidové proto-bulvární noviny, umožňující nízkou cenu i snadné čtení v dopravních prostředcích, měl také *Kleine Volkszeitung*. Prodávaly se za 4 haléře, zatímco ostatní noviny většího formátu (patrně obdobného i těm pražským) za 8 haléřů, seriózní *Die Zeit* za 10 a *Neue Freie Presse* si mohly dokonce dovolit cenu 12 haléřů, i když jejich večerní vydání byla levnější, stejně jako v případě *Národních listů*, a kupovala se samostatně (Walter 1994: 137).

Jak je vidět v následující tabulce, rapidní nárůst nákladu obrázkových titulů neubral čtenáře ostatním deníkům, které svou čtenářskou obec také mírně navyšovaly, s výjimkou *Extrablattu*, jehož úbytek čtenářů nastal už před přelomem století s nástupem neilustrovaného senzačního tisku (*Neues Wiener Tagblatt*, *Neues Wiener Journal*). Statisíce nových čtenářů senzačních novin musely tedy pocházet z vrstev, které se dosavadnímu čtení deníků vyhýbaly, protože jim dosavadní listy nepřinášely nic, co by je mohlo zaujmout. Možná jediný titul, kterému mohly senzační noviny přebírat čtenáře, byl sociálně demokratický *Arbeiterzeitung*, jehož náklad po rychlém nárůstu začal od roku 1908 stagnovat.

Podle Edith Walter mělo mezi hlavní čtenáře převážně apolitického *Kronen-Zeitungu* patřit služebnictvo a dělnictvo, na které cílil i *Arbeiterzeitung*. Zatímco měsíční předplatné *Kronen-Zeitungu* byla ona jedna koruna, čtenář věrný sociálně demokratickému tisku musel měsíčně vydat 2,20 koruny. Ovšem čtenáře mohly sociálním demokratům přebírat i křesťansko-sociální tituly. Jako jeden z mála byl *Kronen-Zeitung* díky obřím nákladu nezávislý jak na státních subvencích (maskovaných například jako inzerce ministerstev, třeba vlakových jízdních řádů), tak na subvencích z průmyslových kruhů (Walter 1994: 96). V souboji o čtenáře mezi dělnickým a senzačním tiskem pomohl až levicově radikální, již v podstatě bulvární *Der Abend*, který začal vycházet roku 1915 (Paupié 1960: 177).

Situaci na rakouském novinovém trhu, která do velké míry odpovídá i té pražské či české, shrnuje Edith Walter v závěru své práce věnované technickým, ekonomickým a právním podmínkám produkce denního tisku v habsburské metropoli. V porovnání se zahraničím představovali rakouští Němci malý trh. A zatímco ve Velké Británii i v Berlíně si lidé běžně kupovali několik deníků, v Rakousku se více četlo po kavárnách a domů si lidé předplatili maximálně jeden titul. Na venkově potom šlo jedno číslo z ruky do ruky. Zvláště

proletariát, drobní obchodníci a venkované četli pouze jeden titul, který tak měl šanci více ovlivnit jejich pohled na svět. Jedním z důvodů menšího zájmu o tisk mohla být i cena, kterou zvyšoval i jejich větší rozsah oproti novinám francouzským či anglickým. A protože byly vydávány úřední noviny, neexistovaly jiné oficiální vládní dotace na tisk (Walter 1994: 189).

Tabulka 1: Náklady vídeňského denního tisku podle inzertních katalogů

náklady v tisících všední den (neděle)	1894	1900	1905	1908	1910	1913
Illustrierte Kronen-Zeitung			70		180	200 (230)
Neue Zeitung				50	150	125
Illustriertes Wiener Extrablatt	50	40	30 (80)			28 (65)
Neues Wiener Tagblatt	46,5		64 (93)			81 (138)
Neues Wiener Journal	42		65	72	78	83
Österreichische Volkszeitung		28	37	44	53	60
Kleine Österreichische Volkszeitung		34		55	62	85
Neue Freie Presse	45		55	65	68	68
Arbeiterzeitung	22		28	62	54	58
Die Zeit			35	35	35	35
Deutsches Volksblatt			25		32	32
Die Reichspost		7	4		25	25

(Dukes 1894, 1909; Schalek 1905, 1908, 1910, 1914; Haasenstein a Vogler 1900)

4. Krakov – malé velkoměsto s velkým zájmem o senzační tisk

Krakov byl mnohem menším městem než Vídeň i Praha, v roce 1915, po sjednocení s předměstími, dosáhl 183 tisíc obyvatel a byl pátým největším městem monarchie. Počet obyvatel Brna, pokud by se počítal v současných hranicích, byl vyšší, v roce 1900 by mělo 177 tisíc a v roce 1910 217 tisíc obyvatel (Růžková 2006: 618), ale na rozdíl od Krakova, kde se objevilo hned několik obrázkových titulů, které se dokázaly výrazně prosadit i vůči tradičnímu tisku, v Brně žádný masový tisk nevycházel.

Na zrušení kolků zareagovali promptně i vydavatelé v Haliči. Ve Lvově se už v roce 1901 objevil *Wiek Nowy*, věrná nápodoba *Kronen-Zeitungu*, a v létě 1902 začal v Krakově vycházet *Kuryerek Krakowski* (brzo přejmenován na *Kuryer Krakowski*), s měsíčním

předplatným také za jednu korunu. Byl malého formátu, ilustrace přebíral většinou z cizího tisku (včetně pražského *Kurýra*). Podle svého vzoru se na rozdíl od velkého politického tisku také stavěl ochráncem „malých lidí“ a obracel se na maloburžoazní a dělnické čtenáře. Přesto jeho mix lokálních a senzačních zpráv mu nedokázal získat masovou čtenářskou obec a hned v roce 1903 ho nahradily konkurenční *Nowiny dla Wszystkich* zahájené s vyšším počátečním kapitálem dosavadním vydavatelem literárních a dekadentních časopisů Ludwikem Szczepańskim. Byly určené pro čtenáře z nižších středních vrstev a také tyto noviny se hlásily k nezávislosti na politických stranách. Podobně jako *Kuryer* se prodávaly za 4 haléře, později za 6. Podporovaly všeobecné rovné volební právo. Po jeho zavedení se mnohem více soustředily na politiku a začaly své čtenáře odrazovat od podpory sociální demokracie, protože byly údajně finančně podporovány konkurenčními stranami. Jejich konec nastal poté, co se jejich bývalý redaktor Dąbrowski vrátil z cest po Evropě, kde zkoumal populární tisk, a založil *Ilustrowany Kuryer Codzienny*. *Nowiny* překonal prodáním nákladem již čtvrtý den od svého vzniku. Jeho číslo bylo zpočátku o jeden haléř levnější, obsahoval jak burzovní a obchodní zprávy určené bohatším, tak módu pro ženy. Přestože vydavatel *Nowin* přidal i tyto rubriky a zvýšil množství obrázků ve vydání, kvůli slabšímu kapitálu do roku 1914 podlehl a své noviny prodal úspěšnějšímu konkurentovi (Wood 2010: 54–63).

Podobně jako ve Vídni se i v Krakově dokázali vydavatelé senzačního obrázkového tisku dostat nákladem na úroveň nejprodávanějších deníků ve městě a v případě senzačnějšího titulu je i násobně překonat. Také ovšem pro Krakov platí, že náklady podle hlášení posílaných do Pressebüra Prezidia ministerské rady byly výrazně nižší než ty uváděné v inzertních katalozích. Zde pracují pouze s katalogovými údaji, protože náklady z hlášení mám jen pro konec 19. století. *Ilustrowany Kuryer Codzienny*, jehož vydavatel dokázal náklad rychle zvýšit na 67 tisíc v zhruba 180 tisícovém městě, představuje úctyhodný úspěch, i když je třeba počítat i s prodejem na venkově. Naopak sociálně demokratické *Naprzód* dohnaly v nákladu seriózní tituly, ale podobně jako ve Vídni či Berlíně na senzační tisk nestačily.

5. Brousek (1874–1879) a Obrana (1874–1876)

„Bůh ví, že se neradi zabýváme v našich člancích s frakcí mladočeskou.“

(Brousek 4. 11. 1874: 1)

Po zahájení vydávání a rychlém úspěchu *Illustriertes Wiener Extrablatt* v roce 1872 se začínají i v Praze projevovat snahy o vydávání lidového listu. Přes několikéré pokusy je vidět, že až v devadesátých letech 19. století dozrály v pražské aglomeraci podmínky k rozvoji tohoto raného zástupce masové populární kultury.

Po secesi mladočechů z Národní strany začal Jan Skrejšovský v roce 1874 vydávat ve prospěch Staročeské strany *Brousek*, lidový typ novin, jejichž hlavním zaměřením byla polemická útočnost proti mladočechům. Levný deník menšího formátu, zacílený stylem i jazykem na nižší vrstvy než u *Národních listů*, brzy dosáhl podle Josefa Holečka na svou dobu nezvykle vysokého nákladu 10 až 12 tisíc výtisků. Tím překonal i zmíněné *Národní listy*, které obdobně výše nákladu dosáhly až na konci osmdesátých let. Jako mladočeskou odezvu připravil ve stejném roce Julius Grégr obdobně koncipovaný deník *Obrana*, čímž se hlavní náplní obou listů stala vzájemná nekonečná polemika a obviňování všech,

kdo s nepřátelskou stranou přišli do styku. Senzačněji orientovaná *Obrana* si ovšem nedokázala získat dostatečné množství čtenářů a již za rok přešla na týdenní periodicitu a v roce 1876 přestala vycházet úplně. Úspěšnější *Brousek* se držel déle, až do doby, kdy i jeho mateřské *Národní listy* „bojovaly o bytí a nebytí a malý polemický list jim byl zbytečná přítěž a luxus, jež si nemohly dovolit“. Když Skrejšovský odešel do Vídně, přestal mít zájem *Brousek* nadále dotovat a ten roku 1879 končí (Holeček 1925: 278).

První číslo *Brousku* ze dne 13. 9. 1874 začínalo úvodníkem, v němž vydavatel vysvětluje, že cena byla zvolena co nejnižší, aby mohli konkurovat úředním tiskovinám, které si lidé kupovali právě kvůli jejich nízké ceně, a četli tak tisk nepřátel národa. Vydavatel *Brousku* se hlásí k Národní straně, s níž jeho noviny chtějí být kolegiální a tepat jen nepřátele národa.

Náš úkol

„Brousek“, politický denník prostonárodní, v duchu lidu našeho redigovaný a jeho zájmům věnovaný, jednotlivé číslo za 2 kr. [...] Žurnalistika naše národní vykazuje právě v této době mezeru dosti nemilou a ji vyplniti je naším úkolem. Veliký politický list, mající na zřeteli vyplnění požadavkův rozličných tříd občanstva, nemůže při stísněných poměrech politické literatury kromě toho daněmi přetížené, se vyznačovati též peněžní lácí, čímž se stává nepřístupným četným třídám našeho občanstva, naší mládeži, zkrátka každému, jemuž se nedostává hojných hmotných prostředků.

(Brousek 13. 9. 1874: 1)

Brousek se sice hlásil k představě vlastní zahraničnímu populárnímu tisku stát se hlasem a bojovníkem za práva „malých lidí“. Ovšem tento hlas byl omezen jen na ty, „jejichž přání spadá v okruh národní“. *Brousek* tak zůstal čistě politickým, stranickým deníkem. Představa lidového deníku byla založena také na rétorice kamarádkého přístupu ke čtenáři, kterého redaktoři, jakožto starší a chytřejší přátelé, familiérně oslovovali a kazatelským i bodrým tónem přesvědčovali o své pravdě. Opoziční postoj staročechů se projevoval i v útočném tónu vůči rakouské vládě a první dvě čísla *Brousku* byla obratem zkonfiskována. Kromě vlády útočil *Brousek* na úřední noviny (titulované Pr.D. – *Pražský deník*), ale nejvíce na mladočechy „účel žamputářského toho pišíšvorství“ (Brousek 1. 11. 1874: 2). Ve svých polemických útocích kombinovali redaktoři *Brousku* styly, u nichž předpokládali, že budou čtenářům známé už z mimonovinové oblasti a vnesením nových významů do již osvojené rétoriky jim mělo umožnit silněji čtenářům vstěpovat rozdělení na dobré a špatné. Na jedné straně se tak v titulních úvodnicích či komentovaných zprávách objevuje až biblický jazyk:

právě svobodomyšlníci zradili nás, **zradili** svobodu národa svého svým přeběhnutím k nepřátelům a ti se pak odvažují nazývat sebe „svobodomyšlními?“ Ať se skryjou ty škůdcové, ti ubíječi svobody české, ti pochopové a šerhové našich nepřátel! **Oniř jsou ta ohavná chasa** temnoty, která vztáhla zločinnou ruku na naši jednotu – abychom tak zbaveni byli nejpevnější ohrady našich svobod a snáze podlehli nepřátelům!

(Brousek 1. 11. 1874: 2)

Ten ale ve stejném úvodníku o dva odstavce dále přechází do představy o lidovém humoru: „*To dostane pak člověk pořádný rešpekt před tou ‚svobodomyšlnou stranou‘, ale arcí ‚rešpekt‘, který jenerálům té strany není příliš milý.*“

(Tamtéž)

Deklarovaná národní shoda na odsouzení mladočechů byla demonstrována množstvím dopisů z venkova denuncujících místní mladočeské stoupence. Zde se také objevovala pozice *Brousku* jako důvěrného přítele, jemuž je možno si postěžovat na všechna příkoří prožitá v období voleb. Opět přítele staršího, zkušenějšího, k němuž má sice čtenář přátelský vztah, ale zároveň respekt vůči výše postavenému. Jedná se přinejmenším o dopisy redakcí redigované, ne-li rovnou napsané, jak to u dopisů redakci obecně bývá.

Hlas venkovana. Milý Brousku! S velikou dychtivostí a napětím očekávali jsme na venkově prvé vyjití Tvé a rozličné kolovaly úsudky, jakou politiku pěstovati budeš, zda mlado- či staročeskou; já soudil, že pěstovati budeš politiku **rozumnou**, bojovati ve prospěch celého národa, [...]

(Brousek 18. 9. 1874: 2)

Do představy lidovosti spadal i antisemitismus „**Pijavice lidu před porotou vídeňskou.** [...] *konečně snad stihne upíra spravedlivý trest [...] semitickou nestydatostí svou lid utiskují a vydírají.*“ (Brousek 12. 11. 1874: 2), kterému se pozdější staročeské tiskoviny na rozdíl od mladočeských vyhýbaly. Lidové mentalitě mělo odpovídat i používání posměšných přezdívek pro nepřátele (zminěný Pr.D., pětikostelní plácek – parlament, spolek svobodomyšlných myslitelů) a vůbec snahy o lidový humor.

Chytání mladých hejlů. [...] Nejlépe opět vyznamenala se Březnice. Ta poslala ze svého středu samé mladé rozličné s t r a k a t é ptáky a každý z nich zpíval tak, jak mu mladočeský zobák narostl, jen aby nějakého hejla přivolal.

(Brousek 18. 9. 1874: 2)

Jak vysvětloval v pamětech Josef Holeček „*Hrubší mluva Brousku nevadila. V ní si lid oblibuje a snad vždycky ji bude pokládati za jedinou formu, v kterou se může radikální smýšlení vylíti.*“

(Holeček 1925: 278)

Mladočeská odpověď, *Obrana, Prostonárodní politický denník zápasící za práva vlasti, za osvětlu a svobodu*, byla skoro totožnou kopií *Brousku* (velikostí, cenou i obsahem), ovšem ještě v mnohém lidovější a výrazně senzačněji pojatou. Začala vycházet o dva týdny později, od 30. 9. 1974. Rétorické gesto v prvním úvodníku ještě více vyzdvihuje nadřazenou kamarádkost, jistý učitelský přístup, který na současného čtenáře působí hodně neupřímně, ale ve své době mohl fungovat.

Upravme si zde **prostonárodní besedu**, ku které se po namáhavé denní práci sejdeme a v kteréž si **krátce a dobře** povíme, co se kde a jak v tom širém světě děje. Jmenovitě povíme si, co v našich zlatých Čechách a na družné Moravě nového a i do ostatních zemích slovanských častěji se podíváme a na pokrocích, jež slovanský svět činní, se potěšíme. [...] I bude za potřebí, abychom si o všelijakých věcech, jež se právě nyní ve vlasti naší dějí, tak **po prostu**, ale zároveň **ze srdce** pohovořili!

(Obrana 30. 9. 1874: 1)

Na polemiku s *Brouskem* vyčlenili redaktoři samostatnou rubriku Od plic, v níž v dialogické formě diskutuje pan Čipera s panem Ubrouskem o mizernosti staročeské politiky.

Nepolitická část zpráv *Obrany* měla mnohem senzačnější charakter než v případě *Brousku*. Senzace přebírali redaktoři ve velkém množství ze světového tisku. Uveřejňovali i podrobné zprávy o soudních stáních včetně dialogů a soutěžili se staročechy v antisemitismu, který doplňovali radikálním antiklerikalismem „**Blázni v Turecku**. V prvních šesti měsících t.r. putovalo celkem 120.000 poutníků do Mekky.“ (Obrana 5. 11. 1874: 3). Také v popisu senzačních zpráv zapojili již silně emotivní jazyk, jejich přístup připomíná pozdější *Kurýr* mnohem více než staročeský *Brousek*.

Šílený okamžik se dostavil; Freuda se zmocnila zvířecí vzteklost, černé jeho oko utkvělo s hrozným hladem na tomto obnaženém krku – neváhal více, vyňal nůž a na způsob židovského „khošer“, dvojím řezem zavraždil Kačera.

(Obrana 30. 9. 1874: 2)

Tuto ideálně senzační zprávu o den později využili k apelu na vládu, aby zajistila větší bezpečnost ve vlacích, a vrátili se k ní i v následujících dnech, kdy mimo jiné popisovali, že následkem této vlakové vraždy jezdí všichni lidé raději třetí třídou s chudými.

Ovšem ani prvky senzačního žurnalistiky nepomohli *Obraně* zvýšit náklad. Intenzivní senzacionalismus, ve kterém *Obrana* překonávala i pozdějšího úspěšného *Kurýra*, nemusel odpovídat čtenářské vrstvě, která měla v sedmdesátých letech zájem o čtení novin a která měla finance k jejich nákupu. Lepší odhad zájmů a zálib cílové čtenářské obce měli staročeští vydavatelé i později.

S konceptem lidovějšího konkurenta *Národních listů* přišli staročeši znovu v osmdesátých letech, když od roku 1882 zavedli českou přílohu německé *Politik* nazvanou *Česká politika*, kterou vedl Adolf Srb. Ta od roku 1883 vycházela samostatně jako *Národní politika* a rychle se stala nejčtenějším pražským deníkem, protože více než na staročeskou politiku byla orientovaná na komerční úspěch. Postupně do ní pronikal mladočeský kapitál a tím se proměňoval i charakter listu. Podle Jiřího Malíře a Pavla Marka od roku 1907 redaktor Beneš-Šumavský přestoupil k mladočechům, čímž staročeši ztratili na *Politiku* vliv (Malíř – Marek 2005: 122), ale podle mého výzkumu ještě v roce 1908 agitovala při zemských volbách ve prospěch staročeských kandidátek.

7. *Illustriertes Prager Extrablatt* (1879–1882)

„Moc papíru/ Na mou víru, / ale málo smyslu v něm.“

(Brčko 1881: 68)

Mezitím se o vydávání obrázkového listu pokusil J. B. Brandeis, který využil pozastavení *Brousku* a pokusil se v letech 1879–1882 o vydávání *Illustriertes Prager Extrablattu*, obrázkových novin přímo inspirovaných vídeňským *Extrablattem*. Ve své diplomové práci *Počátky senzacechtivého tisku v českých zemích* se jím zabývala Jana Dorčáková (2010). Pražský *Extrablatt* začal vycházet jako německojazyčné noviny určené pravděpodobně středním pražským vrstvám, jazykově ne zcela vyhraněným, s titulní ilustrací většinou zachycující významné pražské měšťany, úředníky, profesory, členy rakouského dvora, spoustu vojenských hodnostářů a domácí i zahraniční umělce. Otiskoval program českých i německých divadel (české deníky se omezovaly pouze na česká divadla), občas se objevily i české reklamy. Frekventované společenské zprávy informovaly o dění v Karlových Varech i o událostech typu, že v Praze jedna baronka navštívila druhou nemocnou baronku. Po vzoru zahraničních populárních novin se také pokoušel zvyšovat pozornost obyvatel města pořádáním speciálních reklamních představení, na něž uveřejnil reklamu i v jiných denících.

Zejtřejší nedělní číslo listu ***Illustriertes Prager Extrablatt*** přináší co vyobrazení v čele podobiznu vyhlášeného magnetiséra Hansena, který ku pozvání vydavatele řečeného listu v pondělí dne 1. března v sálech ostrova žofínského pro příznivce a přátele listu „*Illustriertes Prager Extrablatt*“ soukromé představení uspořádá.

(Národní listy 28. 2. 1880: 4)

Periodicita novin se měnila, od počátečního týdeníku až po pokus o denní vydávání od března 1881, které ale vydrželo jen do července, odkdy se zase *Extrablatt* vrátil k týdenní periodicitě. Tyto změny zavedl již Viktor Paul Mendl, který převzal vydávání *Extrablattu* v roce 1880. Ten v srpnu také zavedl českou přílohu vycházející dvakrát týdně (i v době, kdy byl list deníkem). Česká příloha nabízela v porovnání s hlavním listem mnohem senzáčnější obsah a byla tak patrně zaměřená na nižší čtenářské vrstvy než německá hlavní část. Původně ji Mendl zamýšlel vydávat samostatně jako odpolední list, ale to by za ní musel platit novinový kolek a složit kauci, takže ji vyčlenil alespoň jako samostatnou přílohu, samostatně prodejnou, ovšem bez možnosti si ji samostatně předplatit. Zatímco celé noviny stály 5 krejcarů, což odpovídalo cenám ostatních deníků, samostatně prodávaná příloha stála 3 krejcarry. Svým obsahem naplňovala představu o dobovém senzáčním tisku mnohem více než usedlejší německá část. Kromě zpráv z vyšší společnosti a podrobného informování o zločinech obsahovala i rubriku *Veřejná hovorna*, kam mohli čtenáři psát dopisy a stížnosti (Dorčáková 2010: 51–58).

Česká část se od německé výrazně odlišovala. Její titulní stránka místo portrétů významných osobností společenského života (vystřídané výjimečně stavbou či požárem Národního divadla) nabízela podivný žánr, který neměl protějšek v žádných jiných středoevropských ani anglosaských novinách, které jsem měl možnost studovat. Představuje zvláštní útvar, o kterém můžeme uvažovat jako o příkladu na pomezí pololidové kultury vycházející z knížek lidového čtení, kalendářů a kramářských písní a moderní populární

kultury spojené s masovými médii. Takovouto formu nabývaly hlavně titulní ilustrace a články k nim, které představovaly hlavní atrakci listu. Tvořily osobitý žánr, který nebyl ani aktuální zprávou, ani beletrií. Pod velkými ilustracemi s titulky jako „Srdcelomná jízda vzduchem“, „Lidožrouti“, „Boj ve vzduchu“ či „Vstal z mrtvých“ následovaly texty uvedené velmi neurčitým místním i časovým určením (Machek 2013: 97,98).

Nevyslovitelná hrůza zmocnila se onehdy všech myslí, když se pojednou zpráva roznesla, že nic méně a nic více než 15 osob od vzteklého psa pokousáno bylo a že tento pes velmi mnoho měst a vesnic navštívil.

(3. 7. 1881)

Ačkoliv příslušné úřady všemožnou práci si dávají, aby následující případ pokud možno před světem utajily, přece dostal se na světlo denní se všemi svými strašlivými podrobnostmi a pobuřuje obyvatelstvo města ve všech ulicích...

(14. 7. 1881)

Srdcelomná jízda vzduchem, kterou minulý čtvrtek neznámý sběratel mincí a archeolog Vojtěch Broven byl podnikl, způsobila ve světě takovou senzaci, že považujeme takřka za svou povinnost, seznámit laskavé čtenáře s tímto zvláštním a velice zajímavým případem.

(17. 7. 1881)

Titulní příběh mohl ale také začínat konkrétně místně i časově, vyvoláváje dojem aktuálnosti:

Strašlivá noc (Nejnovější událost v kostele umrlců v Sedlci u Kutné Hory). Prázdniny studentské již počaly. Každý, jemuž poměry dovolují hluboko do kapes sáhnouti, opustí lidnaté ulice města a spěje do širého světa... Tři v okrese svém dobře známí synkové [...]

(21. 7. 1881)

Ovšem o to neurčitěji skončil, odsunuje celý příběh někam do neurčité minulosti:

Po dnes nemá dobrý kostelník o tom tušení, co v kostele se událo, a kdyby nebyl pan Kaftan, který nyní ve Vídni se zdržuje, co přítel našeho listu tak laskav býval a nám případ ten sdělil, nevěděli bychom ani my ničeho o tom.

(Tamtéž)

Běžná byla i znejišťující zakončení. Jako by se redaktor chtěl v závěru od příběhu distancovat. Přínejmenším porušil onu na počátku manifestovanou aktuálnost uvedením pramene, odkud čerpal: „Ubohý Jard pak zemřel, jak anglické noviny vypravují, těchto dní následkem utrpených ran.“ (3. 7. 1881). Ovšem ještě častěji pravdivost příběhu víceméně v poslední větě zcela vyvrátil: „Dle toho zdá se nemožno, že dr. Tanner mohl bez jídla 40 dní vydržeti, když 30 dní postu pět obětí vyžádalo.“ (12. 8. 1880), nebo se zcela distancoval:

Zvláště podivno jest, že pisatel těchto řádků, které jsme z jednoho amerického listu přeložili, neustále Salsone městem jmenuje, kdežto jest to malou vesnicí. Také není, pokud naše vědomí sahá, Sandor proslulým cestovatelem po Africe, kterou jen pro svou zábavu navštěvuje. Avšak vypravovaná povídka jest přes to přece zajímavá.

(10. 7. 1881)

S touto příběhovou neurčitostí korespondovaly i národnostně neurčitá jména hrdinů příběhů (Broven, Taner, Taller, Tegler, Seran, Velvik). Přesto se ale tyto texty chtěly jevit jako skutečné novinové zprávy, o čem svědčí nejen úvodní určení („Nejnovější událost [...] v Sedlci“), ale i to, že tyto texty nejsou podepsané jménem autora, jak bylo typické pro tehdejší novinové zprávy, na rozdíl od povídek a románů na pokračování uvnitř čísla, které autory uvedené mají.

O snaze navázat na existující tradici lidové četby svědčí i silně archaický jazyk české přílohy: „*Samoten tu stál ve světě, v tomto slzavém údolí.*“ (14. 7. 1881) nebo „*Kdo jsi nešťastníče, který v srdci země sténáš a naříkáš? Rci jak bych ti pomohl!*“ (7. 7. 1881).

Snahu vycházet vstříc cílové skupině, u které autor předpokládal návyk na starší typy médií, nejvýrazněji ukazují ilustrace. Ty byly patrně tištěné, jak bylo v tehdejších novinách běžné, jemnějšími rytinami, ovšem napodobovaly hrubost a neumělost dřevorytů využívaných v kramářských tiscích. Konzervativnost pražského prostředí a z ní vyplývající upřednostňování starších typů tiskových i spisovatelských technik dokládá i Martin Sekera, který uvádí, že při vydávání *Květů* jako pokusu o český obrázkový časopis v letech 1865–67 byl problém s konzervativním vkusem českého obecnstva, kterému se nelíbily nové metody obrazové reprodukce. Zinkografii, moderní a oblíbenou techniku reprodukce fotografií a obrazů převzatou z Francie, čeští čtenáři zcela odmítali (Sekera 1997: 31).

Vydavatel *Extrablattu* se tedy na jedné straně hlásil k tehdy moderním levným obrázkovým novinám a svou formou je napodoboval, ale na druhé straně se obsahem držel osvědčených postupů rané tištěné kultury. Nejspíše předpokládal, že na rozdíl od Vídně nedozrál ještě v Praze trh pro klasický masový tisk, tedy existence dostatečně velké, dostatečně majetné a dostatečně akulturované masy velkoměstských obyvatel, kteří by měli zájem kupovat si pravidelně zpravodajský list informující o aktuálních událostech, a pokusil se o kompromis vycházející z doznívající tradiční lidové kultury. Nabízel tak čtenářům ve formátu moderních zpravodajských senzačních novin obsah kalendářů a knížek lidového čtení (Machek 2013: 98).

Jana Dorčáková uvádí, že podle údajů z policejních hlášení dosahoval *Extrablatt* nákladu až 6 500 kusů, čímž se přiblížil tehdejšímu nákladu *Národních listů* (kolem 10 tisíc) (Dorčáková 2010: 68) a pokud se přidržíme policejních hlášení, dosáhl tak nákladu většího než později *Kurýr*. Přesto vzhledem k jeho rychlému konci asi nešlo o finančně prosperující podnik, a otázkou zůstávají údaje z policejních hlášení, podle kterých *Kurýr* s nižším nákladem a zpravodajštějším, tedy nákladnějším přístupem, se na trhu udržet dokázal. Vliv mohlo mít i snížení nákladů díky rozvoji tiskařské techniky a společné zázemí s *Hlasem národa*. Získat předplatitele a kupující se vydavatel *Extrablattu* snažil zvyšující se senzačností, sliboval na pokračování překlad Zolova skandálního románu *Nana*, stejně jako zprávu o požáru Národního divadla doplnil slibem otisknutí nového senzačního román *Palič Národního divadla*.

Extrablatt se hlásil k politické neutralitě a volal po národnostním smíru. Podrobně popisoval a zároveň odsuzoval střet českých a německých studentů známý jako Chuchelská bitka. Přitom je signifikantní, že se neobracel na studenty, ale na lid, který se k nim přidal.

Bylo by arci na čase, aby tento lid přišel konečně k rozumu a nahlédl, že takovým nešlechetným jednáním **jen českému národu plodí se ostuda** a české věci českým zájmům, že se tím **velice škodí.**“

(*Illustriertes Prager Extrablatt*, 3. 7. 1881, česká příloha: 2)

Pro pojetí zpráv v pražském *Extrablattu* je příznačné, že tuto zprávu otiskl bez ilustrace na druhé straně (s pětidenním zpožděním), zatímco na titulce se vyjímal již zmíněný text s vyobrazením *Od vzteklých ukřižován*, tvářící se jako zpráva, ale působící spíše jako hrůzostrašná povídka, včetně dialogů. Po titulním hrůzostrašném textu ještě následoval román na pokračování – *Krvavé provinění* a až po něm zprávy ze světa a domova, mezi nimiž je zařazena Chuchelská bitka a její následky v pražských ulicích.

Nejen fiktivní zprávy a romány na pokračování, ale i skutečné zprávy jsou psány velmi archaickým jazykem, v složitých souvětích, celkově upomínající na jazyk lidových knížek, jejichž éra ještě doznívala a který vydavatel patrně považoval za přiměřený pro svou cílovou skupinu, jež na něj byla ze své dosavadní četby zvyklá.

Hlavním konkurentem *Extrablattu* byly *České noviny*, které se z obavy z konkurence snažily vyvolat velkou národní kampaň proti podle nich německému židovskému hnusnému listu, který rozhodává jednotu národa. Podle jejich složité konstrukce měli Češi odmítnout kupovat českou část (případně bojovat proti jejímu odebírání v kavárnách), aby tak zánikem české přílohy způsobili konec i údajně udržované části německé, čímž by došlo k národně výhodnému zániku jedněch německých novin. Ovšem redaktor si 30. 9. 1881 v úvodníku stěžuje, že neuvědoměli Čechové, dokonce i známý vlastenec, se odhlášení listu z kaváren bránili a naopak někde prosadili odběr dvou exemplářů *Extrablattu* (*České noviny* 30. 9. 1881: 1).

Tradiční tisk v rámci jisté morální paniky z existence senzačního tisku se snažil zesměšňovat svého konkurenta i jeho čtenáře a využíval také zmínky o jeho četbě k zesměšnění či k charakteristice různých negativně vnímaných osob. *Extrablatt* si obzvlášť oblíbily *Humoristické listy*, které ho v této době připomínaly nějakým vtípem či veršíkem skoro v každém čísle. Dostal se i do kupletů jako v ukázce na začátku kapitoly.

Na počátku devadesátých let se ještě další, anonymní vydavatel marně pokusil o úspěch s vydáváním obrázkového listu. Německé *Il. Deutsche Presse* vycházely po několik měsíců roku 1891. I jejich vydavatel napodoboval vídeňský *Extrablatt* a díky své orientaci na pražské německé čtenáře (nebo spíše německy čtoucí – informovaly i o českých divadelních představeních v Národním divadle, nikoliv už v lidových arénách) se *Deutsche Presse* svým obsahem blížily německé části zaniklého pražského *Extrablattu*. Na titulních ilustracích projevovaly podobný zájem o celebrity společenského života místo senzací a vůbec pražský německý společenský život. Jejich inzertní část ovšem na rozdíl od *Prager Extrablattu* odpovídala tomu, že pražští Němci tvořili sociálně lépe situovanou skupinu pražské společnosti. Ta byla ovšem nepříliš početná a pravděpodobně nedokázala vygenerovat dostatečně velkou čtenářskou obec pro tento typ tisku.

Až znovu staročeši, kteří mezitím ztratili kontrolu nad *Národní politikou*, dokázali znovu správně odhadnout situaci v Praze, kde rozrůstající se české obyvatelstvo pražské aglomerace už dosáhlo potřebné ekonomické úrovně, vzdělání i politického uvědomění, aby si obrázkové senzační noviny dokázaly mezi nimi najít dostatek čtenářů. Na pražském novinovém trhu se tedy dokázal prosadit až *Národní tiskárna a nakladatelství* vydávaný *Pražský Illustrovaný Kurýr* vycházející v letech 1893 až 1918.

Ale v rámci vytvoření jistého dramatického oblouku se dříve než *Kurýru* a zamyšlení nad jen částečnou úspěšností tohoto typu tisku v Praze a okolí budu věnovat srovnání naplně těchto novin.

8. Komparace pražských pokusů o levný masový tisk

Aby bylo možné lépe pochopit, pro jaký obsah více či méně úspěšní vydavatelé pražského senzačního tisku hledali životaschopnou čtenářskou obec, pokusím se o stručné srovnání. Vynechávám ovšem *Prager Extrablatt*, pro jehož specifický obsah by bylo nutné vymyslet zvláštní kategorie.

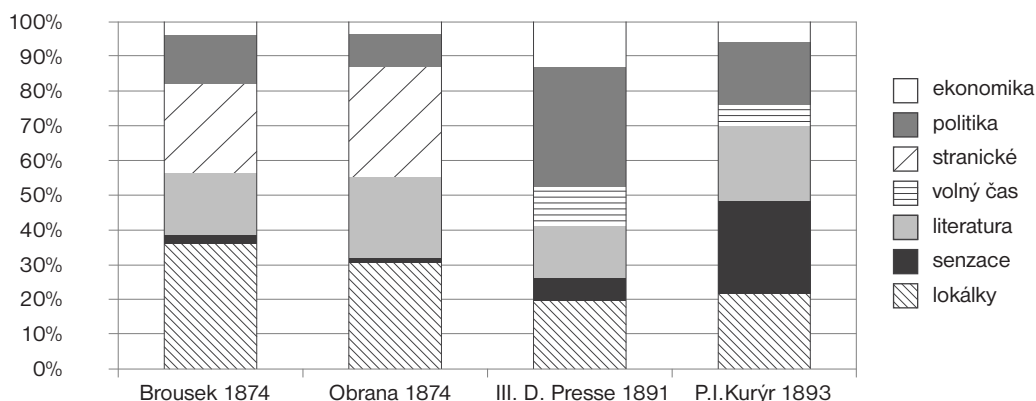
Tabulka 2: Obsah pražského masového tisku rozdělený podle obsahových kategorií.³

v %	Brousek 1874	Obrana 1874	D. Presse 1891	P.I.Kurýr 1893
lokálky	28	26	12	18
senzace	2	1	4	22
literatura	14	20	9	18
volný čas	2	1	7	5
stranické	20	27	0	0
politika	11	8	21	15
hospodářství	3	3	8	5
reklama	21	15	39	13
poměr zábava/politika	0,6	0,6	0,1	3,0

Jak je vidět, levné malé stranické deníky sedmdesátých let měly ještě minimum místa věnovaného senzacím. Jako zábavný obsah nabízely svým čtenářům beletrii a lokální zprávy (které zvláště u *Obrany* už senzační nádech měly). Větší množství senzací a zajímavostí převážně ze světa tak obsahovala i jinak konzervativní *Deutsche Presse* a nejvíce *Kurýr*, který se *Brousku* a *Obraně* blížil množstvím beletrie a lokálních zpráv. Je ho proto možné považovat za prvního skutečného zástupce senzačního tisku v Praze (nechávám otevřenou otázku, za co lze považovat *Prager Extrablatt*). Také kategorie volného času byla významnější až pro noviny vydávané v devadesátých letech 19. století, v předchozích desetiletích ji redaktori nepovažovali pro své čtenáře za příliš důležitou. Politice se nejvíce věnovaly spíše středostavovské *Deutsche Presse* a méně *Kurýr*. *Brousek* a *Obrana* dávaly přednost stranickému boji. Podobně s časem stoupá podíl ekonomického zpravodajství, které je znovu významnější u *Deutsche Presse* než u *Kurýra*.

³ Statistika vychází z obsahových analýz v mé disertaci (Machek 2012).

Graf 1: Obsah pražského masového tisku rozdělený podle obsahových kategorií.

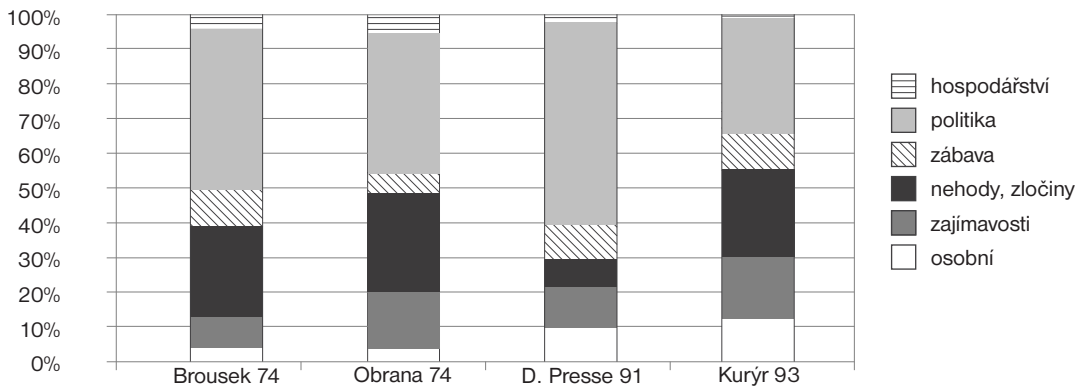

Míru senzačnosti jednotlivých deníků je možné považovat za důležitý ukazatel. Velký vzorek deníků všech druhů ve Spojených státech v 19. století komparoval Gerald J. Baldasty (1992: 123, 124). Využil jsem jeho analýzy a sledoval poměr zábavného (senzace, literatura a volný čas) a politického obsahu mezi českými populárními listy, abych je mohl srovnat s jejich americkými protějšky a v mnohém i vzory (ač pravděpodobně nepřímými). *Brousek* a *Obrana* se celkem nepřekvapivě nalézají mezi raným *penny pressem* třicátých let (poměr 0,4) a novinami venkovských měst devadesátých let (poměr 0,8). *Deutsche Presse* odpovídá americkým nemetropolitním městským novinám konce století (poměr 0,8–1,1) a *Kurýr* se přiblížil v době svých počátků na poměr příznačný pro americké metropolitní noviny devadesátých let (poměr 3,3), i když tento podíl v dalších letech významně klesal (1,8 v roce 1898 a 1,1 v roce 1908). *Prager Extrablatt* by v tomto srovnání americké metropolitní deníky několikanásobně překonal.

Středostavovské *Deutsche Presse* byly ve srovnání s jinými obrázkovými časopisy velmi seriózní. Jeho redaktori skoro nepsali o násilných zločinech (a vůbec o vraždách) ani nehodách a taky zajímavostí obsahovalo mnohem méně než jiné tituly. To potvrzuje jeho orientaci na méně senzace vyhledávající majetnější a vzdělanější skupiny, které ovšem patrně dávaly přednost tradičnějším, neobrázkovým novinám. Jak už jsem konstatoval výše, *Obrana* byla senzačnější než *Brousek* a v informování o zločinnosti překonávala i *Kurýr*. Přesto se nedokázala prosadit. Důvodem mohla být přílišná míra senzačnosti, když uvážíme, jak velká a jak sociálně situovaná mohla být v sedmdesátých letech 19. století potenciální čtenářská skupina senzačního politického deníku. V porovnání s devadesátými lety je nutné předpokládat jak mnohem menší skupinu politicky aktivních občanů, tak těch, co si mohli pravidelně kupování novin dovolit. Proto i ve Vídni úspěšný *Illustrirte Wiener Extrablatt* nabízel v porovnání s *Obranou* čtenářům méně senzací, méně politiky a konzervativnější obsah, doplněný navíc o ilustrace. Dokázal se tak trefit do vkusu lidí, u nichž bylo v té době možné předpokládat zájem o četbu levného deníku.

Záhadným zůstává *Illustrirte Prager Extrablatt*, který nabízel podivnou směs lidové kultury a formátu moderního městského zpravodajství, která mu na jednu stranu dokázala podle dostupných údajů získat velké množství čtenářů, kteří ho ale nedokázali po ekonomické stránce užít.

Graf 2: Četnost jednotlivých druhů zpráv v pražském masovém tisku.

9. Pražský ilustrovaný kurýr – senzační deník pro přelom století

Pražský ilustrovaný kurýr, politický denník obrázkový. Přináší všechny politické a jiné zprávy, telegramy, referáty, články a hojnost zábavného, poučného a humoristického čtení, rébusy atd., atd., jakož i dva romány od nejlepších spisovatelů. Každodenně přináší „Pražský ilustrovaný kurýr“ vyobrazení událostí časových, podobizny atd.

(Pražský ilustrovaný kurýr, 1898)

Národní strana (staročeská) začala kvůli zlepšení finanční bilance svého deníku *Hlas Národa* vydávat od roku 1887 jeho každodenní obrázkovou zábavnou přílohu *Pražský ilustrovaný Kurýr*. Ta od roku 1893 začala vycházet v samostatném ranním vydání a od 30. 6. 1895 jako samostatný deník až do roku 1918 (Roubík, 1936). První samostatné vydání vyšlo 21. 12. 1892 a do konce roku byl *Kurýr* distribuován zdarma na ukázkou údajně ve 40 000 exemplářích společně s *Hlasem Národa*. (*Hlas Národa*, 16. 12. 1892, s. 2). Od roku 1893 ho dosavadní odběratelé *Hlasu národa* obdrželi automaticky, ostatní si ho mohli zakoupit zvlášť. Od konce roku 1897 vycházelo ranní a večerní vydání (Roubík, 1936). V Praze stálo předplatné obou vydání na čtvrt roku 3 zlaté 60 krejcarů.

Hlavní atrakcí obdobně jako u *Extrablattů* byly ilustrace. O tom nesvědčí jen nezbytné velké titulní obrázky, ale i snaha vydavatele investovat do reprodukční a tiskařské techniky, umožňující tisk pultónů velmi brzy po jeho zavedení ve Spojených státech. Díky tomu se v *Kurýru* rychle prosadily fotografie, mnohem dříve a mnohem výrazněji než v ostatním studovaném střeoevropském tisku. Fotografie byla pro čtenáře lákavá jako na první pohled mnohem realističtější, věrnější a méně manipulovatelná. Nehodily se ovšem na titulní stránku, která byla rozhodující pro prodej. Důvodem nebyla jen horší kvalita fotografií, které musely být snímány s dlouhou expozicí, což představovalo problém pro veškerý pohyb a události na ulicích, ale domnívám se, že hlavním důvodem byla jejich neakčnost. Výhodou ilustrace byla možnost zachytit, sice jen podle autorovy fantazie, ten nejvypjatější okamžik, který se většinou přihodil bez fotografovy přítomnosti, se všemi detaily a rysy emocí viditelnými ve tváři. Proto si redaktoři nechávali na titulní stranu

kresby dramatických událostí, doplněné uvnitř čísla fotografickými portréty zločinců, obětí a míst nešťastných událostí. Redaktoři tak dokázali skloubit výhody obou technik a poskytovali čtenářům vše, co dobová technika reprodukce mohla nabídnout. Vrcholem tohoto propojení byly titulní ilustrace srdceryvných příběhů, doplněné fotografickými portréty zúčastněných osob, umístěných v rámečku okolo ilustrace.

Staročeský stranický orgán *Hlas Národa*, vydávaný staročeskou Národní tiskárnou a nakladatelstvím (tu později v roce 1906 odkoupil pro neshody s Albinem Bráfem Edvard Jan Baštýř a vydával stranické deníky nadále pod svým jménem), trpěl finančními problémy způsobenými marginalizací Národní strany po punktacích a s nimi spojené porážce ve volbách v roce 1891. Tehdejší šéfredaktor *Hlasu národa* Josef Hubáček, který již dříve dokázal přivést k úspěchu *Národní Politiku*, založil na jeho finanční podporu *Kurýra*. Prosazoval také, aby se v *Hlasu* přestalo psát o mladočeších v nesmiřitelném tónu, který odrazuje čtenáře. Bohužel nejsou k dispozici žádné doklady, zdali se *Kurýr* skutečně stal tou finanční záchranou, jak si od něj staročeši slibovali, každopádně jeho náklad v prvních letech rostl a komentáře v konkurenčním tisku tuto konstrukci potvrzovali.

Po přelomu století i přes vylepšení jeho grafické podoby zavedením tisku púltónů, schopných reprodukovat v lepší kvalitě fotografie i stínované reprodukce, náklad *Kurýra* stagnuje či klesá, což může souviset i s Hubáčkovým úmrtím. Přesto jeho vydávání v jisté symbióze s *Hlasem národa* pokračuje (obsah obou deníků je do velké míry sjednocen) a marginalizace se oba tituly dočkaly až během první světové války díky svému těsnému příklonu k vládní politice. Se vznikem republiky oba listy zanikají. Nejen během války, ale patrně již před ní byly pravděpodobně finančně podporovány vládou.

Pražský ilustrovaný kurýr se tedy lišil od ostatních novin masového senzačního typu svou úzkou provázaností s politickou stranou. Strategii masových deníků byl komerční prospěch, který přímá agitace či podpora některé politické strany mohla ohrozit, protože by mohla odrazovat část čtenářské obce. Tyto noviny se často ke své nezávislosti hlásily a proklamovaly ji hned na titulu, jak je vidět i na pražském *Extrablattu*. To ovšem neznamená, že neměly žádnou politickou orientaci, vždy více či méně otevřeně podporovaly jistý politický směr či konkrétní stranu. Ale chyběla u nich přímá svázanost se stranou, která byla jasná u *Kurýra*, takže se vydavatelé ani nepokoušeli tuto nezávislost deklarovat.

Jeho obsah ovšem nebyl obsahem stranického orgánu, kterým byla většina ostatních pražských deníků té doby. Dokonce i *Národní politika*, která se od vstupu mladočeského kapitálu do jejího vydavatelství v půlce devadesátých let ubírala vlastní cestou deníku orientovaného na zisk (Kučera 1994: 716), ještě v době voleb do Zemského sněmu v roce 1908 podporovala staročeské kandidáty mnohem více než *Kurýr* a na jejich stránkách byla podrobně vysvětlována i staročeská stanoviska.

Kurýr byl patrně od počátku koncipován jako méně politický, protože si staročeši uvědomovali, že mezi jeho cílovou skupinou nemají šanci moc voličů získat a raději agitovali za něco, co nazývali národní politikou, do níž se vešly všechny české strany s výjimkou sociálních demokratů. Redakční směr, snažící se čtenáře odradit od podpory sociálních demokratů ve prospěch jakékoliv jiné strany včetně národních sociálů, se vinul politickou částí *Kurýra* po celou dobu jeho předválečné existence.

Jak uvádí v předmluvě k *Paper Voices* Stuart Hall, tisk hraje vždy, ale hlavně v dobách prudkých sociálních změn významnou roli společenského vzdělavatele. Pomocí svého neustálého reportování a komentování lidí a událostí reflektuje změny schémat života

ve společnosti. A vybírání, zdůrazňování a pojmání prezentace zpráv vytváří interpretaci tohoto procesu změn. (Hall, 1975, s. 1) Jak vyplývá z obsahu *Kurýra*, takovouto neustálou snahou je udržovat představu jednotného národa s jednotnými zájmy, který je neustále ohrožován německou rozpínavostí, který potřebuje jednotnou politiku, jež by dokázala prosadit jeho oprávněné požadavky. Když už konzervativní staročeský proud ztratil lidovou podporu, je rozpad českého politického systému do mnoha směrů vnímán jako šance, jak lépe podchytit české voliče, jejichž zástupci v parlamentu by měli úzce spolupracovat. A jak redaktor *Kurýra* doufá po volbách v roce 1907, i sociální demokraté, ač se asi v parlamentu nepřidají k českým kruhům, i tak snad budou hájit českou věc (Pražský illustrovaný kurýr: 11. 5. 1907, 2).

Hlavní náplní *Kurýra* byly ovšem senzace, využívané po celém světě masovými novinami konzervativní i radikální orientace jako hlavní atrakce. V podání *Kurýra* ovšem senzační obsah přispíval ke konzervativnímu pojetí hodnot, které měl upevňovat a propagovat mezi čtenáři. Na rozdíl od *Práva lidu*, které drobné uliční nehody i zprávy o neštěstích, sebevraždách a zločinech či procházejících vystěhovalcích do Ameriky rámovaly pravidelné titulky jako *Z pražského ráje* či *Z uherského a haličského ráje*. Ani u různých nehod neopomenuli redaktoři *Práva lidu* zdůraznit, že za ně může špatná politika a nulová starostlivost magistrátu či vlády o osud obyčejných lidí, a jsou tedy chybou, kterou je nutno hledat ve fungování systému. Naopak v podání *Kurýra* jsou všechna neštěstí a nehody vystoupením z řádu, které svou pravidelností a četností potvrzuje jistou nevyhnutelnou osudovost, stejně jako předurčenost danou osobními kvalitami a návyky těch, kteří překročí zákon či společenské normy a jsou za to potrestáni. V žádném případě nejsou vztahovány k panujícímu politickému systému a informace o nich nijakým způsobem nepodrývají autoritu vládních orgánů.

Pravidelné popisy a ilustrace věnované nepokojům na parlamentní půdě přispívaly nejen k hájení české politiky vůči zobrazované německé agresivnosti, ale podporovaly i výsledný dojem, že parlamentní politický systém není příliš funkční a jedinou oporou pořádku a fungování tak zůstává císař a armáda, která jediná je schopná svým zakročením uklidnit i události v rozbourené Praze.

Přes tuto svou silnou konzervativnost vyvolával *Kurýr* u ostatního, nejen měšťanského tisku odmítavé reakce, vedené podobným způsobem a podpořené podobnými argumenty, jako se o 15 let dříve stával *Prager Extrablatt* oblíbeným objektem humoristických časopisů.

Naopak mnozí čtenáři *Kurýru* plně důvěřovali, jak o tom svědčí například vydané výslechy omladinářů, kde se jeden z obžalovaných, osmnáctiletý zlatnický pomocník, hájí takto (z kontextu celé výpovědi se domnívám, že nešlo o ironii):

Předs.: Mrva uváděl vás zřejmě mezi účastníky výtržnosti na Staroměstském náměstí a dále, že jste byl jedním z „prstů“ tajného spolku „Omladiny“.

Obž.: Tu prosím, slavný soude, aby vzat byl zřetel k osobě udavače. „Illustrovaný Kurýr“ dobře zajisté psal o něm, když přinesl jeho podobizny, že byl to člověk zároveň naivní a zmatený [...]“

(Čížek a Hajn 1894: 202)

Také redaktori sociálně demokratických tiskovin si opakovaně stěžovali, že mnozí organizovaní dělníci dávají přednost senzačním novinám. „[...] známým Baštyřovým ‚Kurýrem‘. Je to list, který může odpovídati a ukájet potřebu jen lidí perversních, jimž příšerné maza-nice, zobrazující různé vraždy a výjevy v nejkřiklavějším provedení způsobují vzrušení a ukájí žízeň po sensaci.“

(Pochodeň, 14. 7. 1914, 2)

10. Pozice senzačního tisku na pražském novinovém trhu přelomu století

V Praze vydávané deníky s větším nákladem je možné rozdělit na tři hlavní kategorie. Do první patří noviny zaměřené na majetkově a sociálně nejvýše postavené skupiny, které by šlo zařadit převážně do měšťanské či středostavovské vrstvy – *Národní listy* a *Hlas národa* reprezentující klasické seriózní noviny. Druhou kategorií tvoří deníky socialistických či dělnických stran, *Právo lidu* a *České slovo*. Čtenářům nabízeli většinou stranicky zaměřené zprávy, ať už o činnosti strany vlastní či o svých konkurentech a o vzájemných střetech, které doplňovaly komentáře a sociální reportáže. Politice mimo stranický systém se věnovali minimálně a v zájmu o senzace a lokální zprávy se po přelomu století přiblížily senzačním novinám. Vzhledem k jejich stoupajícímu nákladu lze předpokládat, že takovýto výběr informací byl blízký požadavkům jejich čtenářů.

Mezi těmito dvěma skupinami se nacházel zdaleka nejprodávanejší deník, *Národní politika*. Měla nejmenší důraz na zprávy politické, naopak se zaměřovala na lokální zpravodajství, senzace, informace o zábavných programech a hlavně na spolkovou činnost. Jádrem její široce rozkročené čtenářské obce lze hledat mezi měšťanskými vrstvami, ovšem níže postavenými než u *Národních listů*. V leccěms blízký *Národní politice* byl *Pražský illustrovaný kurýř*, jehož poznávacím znamením byly velké ilustrace a obsah zaměřený na senzace, zprávy o významných osobách a odpočinkový obsah typu beletrie a rébusů. Podobně jako *Národní politika* také *Kurýř* hledal a nalézal čtenáře i mezi venkovskými, v zemědělství působícími vrstvami. Jádrem jeho čtenářské obce je možné hledat někde mezi měšťanskou nižší střední vrstvou a vrstvou dělnickou.

Lze ho považovat za deník, který lidem ze špiček nižších tříd nabízel modifikovanou verzi obsahu měšťanských listů. Tou modifikací byl senzacionalismus, který typicky měšťanským tématům, jakými jsou politika a všeobecné informace o životě společenství, dodal na zajímavosti emoční naléhavost a zároveň pomáhal čtenářům chápat jejich význam jistou mytologizací. Místo suchého podání zpráv je rámoval do kategorií tragédie či komedie zvýrazněním dobra a zla či podobnými symbolickými technikami. Což občas využívaly všechny deníky, ovšem *Kurýř* zdaleka nejvýrazněji a nejčastěji.

Nejúspěšnější období *Kurýra* s nejvyššími náklady a podílem na trhu spadá pravděpodobně do období před rozmachem dělnického tisku, který mu mohl část čtenářů převzít díky své obsahové orientaci na svět a zájmy obdobné vrstvy čtenářů. O tom by svědčilo i to, že v době propadu či snižování podílu *Kurýra* na novinovém trhu po přelomu století přebírají sociálně orientované deníky vyšší podíl senzačních a lokálních informací, typických pro *Kurýř*, tedy obsazují místo, ve kterém kolem roku 1898 dominoval *Kurýř*.

Tabulka 3: Náklady pražského denního tisku podle inzertních katalogů

náklady v tisících všední den (neděle)	1894	1900	1904	1905	1908	1909	1910	1913	1914
Národní politika	38 (65)	40	90	-	120 (230)	100 (180)	110 (195)	150 (290)	140 (267)
Ill. kurýr	-	26	20	20	-	20	-	-	20
Národní listy	-	17	18,6	-	30	25	30	28 (32)	28 (32)
Právo lidu	-	12	-	20	50 (80)	-	60 (80)	60 (80)	-
Hlas národa	10	16	15	20	-	15	-	-	18
Pražské noviny	-	46	-	46	46	-	46	46	-

(Dukes, 1894, 1904, 1909, 1914; Schalek, 1905, 1908, 1910, 1913; Haasenstein a Vogler, 1900)⁴

Pražský illustrovaný kurýr byl sice prvním komerčně úspěšným pokusem o vydávání senzačního populárního deníku v českých zemích, ale jeho vydavatelům se nepodařilo dostat ho do role hegemonu novinového trhu, jak bylo běžné v jiných středoevropských velkoměstech. Ve srovnání s nimi vychází jako mezistupeň mezi tradičnějším a více na střední vrstvy zaměřeným *Illustrierte Wiener Extrablatt*, dominujícím vídeňskému novinovému trhu už od sedmdesátých let 19. století. Tento model si ovšem vydavatel přizpůsobil podmínkám devadesátých let a pražskému prostředí. Tím se obsah *Kurýra* posunul směrem k pozdějšímu typu senzačního tisku, již inspirovanému novým žurnalismem, který prohloubil koncept populárních velkoměstských novin o větší senzačnost, snadnější čtivost a orientaci na nové čtenáře z ještě nižších vrstev než jejich předchůdci. Díky těmto inovacím nové tituly dokázaly několikanásobně rozšířit počet čtenářů denního tisku. Ale tento nový typ metropolitních novin se už v Praze do války neobjevil, na rozdíl například od mnohem menšího Krakova.

Lze uvažovat o několika důvodech, proč se model masového obrázkového deníku, úspěšný v jiných velkoměstech habsburské monarchie i jinde po světě, ukázal jako do velké míry nepřenositelný do Prahy, kde se až do vzniku republiky tomuto typicky velkoměstskému tisku nepodařilo prosadit na trhu natolik zásadně jako jeho zahraničním protějškům. Jednou možností je to, že Praha i s předměstími nedosahovala velikostí středoevropských metropolí, jakými byly Berlín či Vídeň. Ovšem senzační tisk slavil velký úspěch i v mnohem menším Krakově. Další možností je jeho závislost na staročeské straně, popírající jednu z hlavních charakteristik tohoto tisku, nezávislost na politických stranách. Tomu ale neodpovídá, že jako nejprodávanější pražský deník se po desetiletí udržela *Národní politika*, po dlouhá léta v mnohem bližší *Národní straně*. Z vývoje nákladů je možné pozorovat, že prodej *Kurýru* upadal v závislosti na tom, jak rostl náklad *Práva lidu*. Tento sociálně demokratický deník, potažmo pozdější národně socialistické *České slovo* mohly

4 Náklady uváděné v hlášeních posílaných do Pressbüra Prezidia ministerské rady uvádějí mnohem nižší údaje u všech titulů a u *Kurýra* i nižší náklad v poměru k ostatním titulům. Ač možná přesnější, zachovaly se ovšem jen do roku 1898 a není z nich tedy možné sestavit vývojovou linii pro celé sledované období.

přebírat čtenáře *Kurýru*. Svědčil by o tom i fakt, že kolem roku 1908 tyto deníky přizpůsobily nabízený obsah částečně tomu, co dosud nabízel hlavně populárně a senzačně orientovaný *Kurýr*. Právě sociálně demokratický orgán dosahoval mnohem většího podílu na trhu, kde dokázal nákladem překonat i prozatím druhé *Národní listy*. Což byl mnohem větší podíl než u jeho protějšků v Berlíně, Vídni i Krakově, kterým čtenáře přebíral naopak nezávislý senzační tisk. Důvodem k menšímu úspěchu *Kurýra* na trhu tak může být vypjatá nacionální a politická situace v Praze, jejíž obyvatelé a čtenáři denního tisku považovali pro sebe politickou agendu za mnohem důležitější než na konzum a městské radovánky orientovaní obyvatelé tehdejších světových metropolí.

Mgr. Jakub Machek, Ph.D. je absolventem sociálních dějin na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. V současné době působí na Katedře mediálních studií Metropolitní univerzity Praha a v Ústavu české literatury a komparatistiky FF UK, kde je řešitelem postdoktorského grantu GAČR *Počátky populární kultury v českých zemích*. Zabývá se českou populární kulturou od senzačního tisku přelomu 19. a 20. století přes meziválečnou utopickou beletrii po normalizační seriály. Je členem Centra pro studium populární kultury (CSPK), v jehož rámci spolueditoval knihu *Populární kultura v českém prostoru*.

E-mail: machek@mup.cz

Prameny:

České noviny. Praha: František Sudík, 30. 9. 1881. <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPage.do?it=1&id=6399165> (3.1.2012)

Břčko, Kylián Miloslav. 1881. *Merendy. Kniha všech českých merendářů, zábavných spolků a veselých společností, obsahující nejnovější komické výstupy a popěvky, sólové scény a panáčkové komedie, deklamace a žerty pro výlety, masopustní, mikulášské a silvestrovské zábavy*. Praha: Knihkupectví a knihtiskárna Jos. Mikuláše. <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowPage.do?id=3979791&author=> (5. 1. 2012)

Čížek, Antonín – Hajn, Alois. 1894. *Proces s tak zvanou Omladinou*. Strakonice: Č. Oma.

Národní listy. Praha: Julius Grégr, 28. 2. 1880. <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPageDoc.do?it=0&id=5874910&picp=&idpi=8074076> (3. 1. 2012)

Pochodeň. Hořice: Rudolf Lánský, 14. 7. 1914. <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowIssue.do?it=0&id=506460>

Inzertní katalogy:

Dukes, M. 1894, 1904, 1909, 1914. *Zeitungs-Katalog der Annoncen-Expedition*. Wien.

Schalek, Heinrich. 1905, 1908, 1910, 1913. *Annoncen-Expedition: Zeitungs-Katalog*. Wien.

Haasenstein – Vogler, 1900. *Zeitungs-Katalog: Annoncen-Expedition*. Wien, Budapest, Prag: Maass, 1900.

Analyzované noviny:

Brousek. Praha: J. S. Skřejšovský, 1874.

Illustriertes Prager Extrablatt. Praha: B. Brandeis, 1879, 1881.

Il. Deutsche Presse. Praha: 1891.

Obrana. Praha: K. V. Toužimský, 1898.

Pražský illustrovaný kurýr. Praha: Fr. Hovorka, 1893–1918.

Literatura:

Baldasty, Gerald J. 1992. *The Commercialization of News in the Nineteenth Century*. Madison, WI: The university of Wisconsin Press.

Conboy, Martin. 2002. *The Press and Popular Culture*. London: Sage.

Dorčáková, Jana. 2010. *Počátky senzacechtivého tisku v českých zemích*. Praha. Diplomová práce. Katedra mediálních studií FSV UK.

Emery, Michael – Emery, Edwin. 1992. *The Press and America: An Interpretative History of the Mass Media*. New Jersey: Prentice-Hall.

Fritzsche, Peter. 1996. *Reading Berlin 1900*. Cambridge, Mass., London: Harvard University Press.

Hall, Stuart. 1975. „Introduction“ Pp. 1–25 in *Paper Voices: The Popular Press and Social Change 1935–1965*. Ed. Smith, A.C.H. – Immirzi, Elizabeth – Blackwell, Trevor. London: Chatto & Windus.

Holeček, Josef. 1925. *Pero: román – paměti*. [Díl] 4. S Janem S. Skřejšovským. Praha: Pražská akciová tiskárna.

Chapman, Jane. 2011. „Female representation, readership and early tabloid properties.“ Pp. 53–70 in *Australian Journal of Communication* 38(2). [K dispozici jsem měl rukopis článku]

Lee, Alan J. 1976. *The Origins of the Popular Press in England: 1855–1914*. London: Croom Helm.

Kučera, Martin. 1994. „Albín Bráf, reorganizace staročeské strany 1906 a její zánik.“ Pp. 706–731 in *Český časopis historický* 92.

Machek, Jakub. 2012. *Pražský illustrovaný kurýr. Masový tisk jako obraz světa obyčejných lidí*. Praha. Dizertační práce. Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK.

Machek, Jakub. 2013. „Počátky populární kultury v českých zemích na přelomu 19. a 20. století.“ Pp. 88–104 in *Populární kultura v českém prostoru*. Ed. Daniel, Ondřej – Kavka, Tomáš – Machek, Jakub. Praha: Karolinum,

Malíř, Jiří – Marek, Pavel a kol. 2005. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. I. díl. *Období 1861–1938*. Brno: Doplněk.

Paupié, Kurt. 1960. *Handbuch der Österreichischen Pressegeschichte, Band I*. Wien, Stuttgart: Universitätsverlagsbuchhandlung ges. M.B.H.

Roubík, František. 1936. *Bibliografie časopisectva v Čechách z let 1863–1895*. Praha: Česká akademie věd a umění.

Sekera, Martin. 1997. „Podíl Grégrů na rozvoji novinářství a politické publicistiky.“ Pp. 29–37 in *Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století*. Ed. Řepa, Milan – Vošaháliková, Pavla. Praha: Eduard Grégr a syn.

Růžková, Jiřina a kol. 2006. *Historický lexikon obcí české republiky. 1869–2005, I. díl. Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005*. Praha: ČSÚ.

[http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/9200404384/\\$File/13n106cd1.pdf](http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/9200404384/$File/13n106cd1.pdf) (15.1.2012)

Terdiman, Richard. 1985. *Discourse/Counter-Discourse: The theory and Practice of Symbolic Resistance in Nineteenth-Century France*. Ithaca: Cornell University Press.

Walter, Edith. 1994. *Österreichische Tageszeitungen der Jahrhundertwende: ideologischer Anspruch und ökonomische Erfordernisse*. Wien: Böhlau.

- Weise, Bernd. 2003. „Aktuelle Nachrichtenbilder ‚nach Photographien‘ in der deutschen illustrierten Presse der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts.“ Pp. 62–101 in *Die Eroberung der Bilder: Photographie in Buch und Presse (1816–1914)*. Ed. Grivel, Charles – Gunthert, André – Stiegler, Bernd. München: Fink.
- Wood, Nathaniel D. 2010. *Becoming Metropolitan: Urban Selfhood and the Making of Modern Cracow*. DeKalb, IL: Northern Illinois University Press.